

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG

**Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása
a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába
(1944–1953)**

**Beregszász–Ungvár
2017**

HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG
Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása
a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953)

Nemzetközi tudományos konferencia
Beregszász, 2016. november 17–20.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának kiadványa

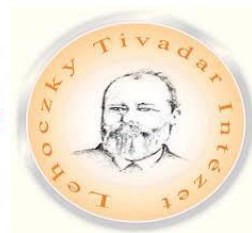
Beregszász–Ungvár
2017

HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG
Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása
a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba (1944–1953)

Nemzetközi tudományos konferencia
Beregszász, 2016. november 17–20.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának kiadványa

Szerkesztette:
Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

„RIK-U” Kiadó
Beregszász–Ungvár
2017

ББК: 63.3 (2РОС)-8
УДК: 323.282 (061.3)
Т-12

A kötet a 2016. november 17–20-án Beregszászon megtartott a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont által rendezett „HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)” c. nemzetközi konferencia anyagait tartalmazza.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont műhelyében
az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával.

Szerkesztette:
Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó*
Tördelés: *Molnár D. István*
Borító: *Molnár D. István*
Korrektúra: *Hnatik-Riskó Márta*

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kiadvány megjelenését Magyarország Emberi Erőforrások Minisztériuma
által kiírt Gulág Emlékév – 2016 pályázati program támogatta.**

ISBN 978-617-7404-36-0

© Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István, 2017
© A szerzők, 2017

„RIK-U” Kiadó, Ungvár
Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4.
Felelős vezető: Lacz Csilla

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
--------------	---

Bocskor Andrea: Kisebbségvédelem az Európai Unióban, avagy az EU reakciói a kisebbségi jogsértésekre és a kommunizmus büntetteire	9
--	---

Seres Attila: A Kárpátaljai Református Egyház az 1956. évi forradalom idején. Iratok a szovjet állami Vallásügyi Tanács archívumából 1956–1957....	32
---	----

Csiszár Imre: A kényszermunkatáborok és a hadifogolytáborok világa a hajdúnánási túlélők elbeszéléseinek tükrében	79
--	----

Fodor Gusztáv: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954)	97
---	----

Ötvös István: Vagontörténelem – gondolatkísérlet	118
---	-----

Janek István: Esterházy János felvidéki magyar politikus munkássága, elítélése és a szovjetunióbeli Gulágon eltöltött évei	126
---	-----

Ilyés Gábor: A málenkij robot emlékezete a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken felállított emlékjelek tükrében	150
---	-----

Köteles László: Málenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén. A szlovákiai magyarság sorsa 1944–53	177
---	-----

Lukáč Gábor: Felső-Bodroghöz civil férfilakosságának legnagyobb áldozati vesztesége a 20. században.....	193
---	-----

Dupka György: A GUPVI–GULÁG táborokba elhurcolt magyar foglyok nyomában az oroszországi Baskíriában, Tatárföldön és a Kaukázus országaiban a levéltári iratok, visszaemlékezések és a helyszíni vizsgálatok tükrében	208
---	-----

Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Konceptiós perek, politikai elítéltek, egyszerű emberek. Szovjet belbiztonsági tisztogatások Nagyberegen (1945–51).....	226
---	-----

Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai németiség szovjet hadifogolytáborokba hurcolása és internálása (1944–1946)	245
---	-----

A KÖTET SZERZŐI	263
-----------------------	-----

A KONFERENCIA FOTÓANYAGAI.....	268
--------------------------------	-----

MÁLENKIJ ROBOT A JELENLEGI SZLOVÁKIA TERÜLETÉN A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG SORSA 1944–53

MALENKY ROBOT ON THE TERRITORY OF PRESENT-DAY SLOVAKIA. FATE OF SLOVAKIAN HUNGARIANS 1944–1953

KÖTELES LÁSZLÓ

RESUME

The purpose of this paper is to study the malenkij robot on the territory of present-day Slovakia and the fate of Slovakian Hungarians between 1944–1953. The paper shows the consequences of the World War II for the Hungarian population of Upper Hungary and how they were punished by the Doctrine of Collective Guilt. The study also reveals the main aspects of Czechoslovakian ethnic policy.

A második világháború végén a határon túli magyarság történelmileg legtovább egybefüggő területét, Kárpátalját és Felvidéket ugyanaz a sors éri. Jogos a feltételezés, miszerint a felvidéki, tehát a jelenlegi Szlovákia területét lakó magyar és német nemzetiségű lakosság 1944 novemberétől 1945 márciusáig zajló deportálása is a szovjet terminológia szerinti ún. Kárpáton-túli terület Szovjetunióhoz történő csatolása tervének folytatása lehetett. Az illetékes szovjet parancsnokságok sem rendelkeztek részletes információkkal, hogy hol is fog húzódni a végleges határ a háború utáni Szovjetunió és Csehszlovákia között. Így a kárpátaljai magyar férfiak deportálása minden fennakadás nélkül folytatódott a már Csehszlovákiához tartozó területeken is.

Az elhurcolások első célja egyértelműen a német polgári lakosság és a magyar férfiak eltávolítása, és a lakhelyén maradt lakosság megfélemlítése volt. Szlovákia területén a tömeges deportálások jellemzően egyértelműen követték a szlovák–magyar etnikai határt, és a nagyobb számban történő elhurcolások csak a magyar jellegű községeket érintették. Csak a deportálások második szakaszában érezhető, hogy a deportáltakat, mintegy a háborús károk ellentételezéseként, már munkaerőként veszik számba.

A civil lakosság deportálásáról szóló döntésekben az illető település és lakosság politikai, nemzeti hozzáállása semmilyen szerepet nem játszott. Például a mindig is antifasiszta érzelmű Bódva-völgyi német Mecenžef kisváros „mánta”, tehát német lakosságát brutálisabban deportálták, mint a környező magyar települések férfijait. Sőt ebből a kisvárosból a magyar jellegű községekkel ellentétben még a nőket, lányokat és fiatakorúakat is elhurcoltak az NKVD egységei. Jellemzően, a községről 1946-ban készült repatriálási /hazatérési/ kérelmi listán több mint 100 név mellé csehül odaírva a megjegyzés „Návrat je

nežádoucí!”, magyarul a „Visszatérése nem kívánatos!” Tehát az illető személyt nemcsak a szovjet szervek, hanem a cseh és szlovák szervek is halálra ítélték.

Lássuk, hogy a deportálások tükrében mit is mondhatunk el az 1944-től napjainkig terjedő időszakról. Ebben az időszakban a szlovákiai magyarság, de a velünk ezer éve élő nemzetek sorsát is a szovjet deportálások tükrében hat jól elkülöníthető korszakra oszthatjuk fel:

1. 1944 novemberétől 1945 februárjáig, a tömeges deportálások gyakorlati végrehajtása a jelenlegi Szlovákiához tartozó Bodrogházban, Ung-vidéken és Kassa városában, a Kassán túli abaúj-tornai s egyes esetekben a gömöri és kishonti régiókban is.
2. A deportálások személyre szabott formája 1945 áprilisáig folytatódott. A megbízhatatlan, esetleg feljelentett személyeket 1945 április–májusáig még a szovjet speciális szervek vették át, például a magyarság vértanúját, gr. Esterházy Jánost és társait, s az esetek többségében a Szovjetunióba deportálták őket.
3. 1945 februárjától 1945 júniusáig, deportáltak átszállítása gyűjtőtáborokból a végleges munkatáborokba, a megszálló hatalom és a berendezkedő csehszlovák hatalom magyar és németellenes intézkedései.
4. 1945 júliusától 1949-ig, a munkatáborok berendezkedése és a deportáltak meghatározó részének hazatérése.
5. 1949-től 1953 decemberéig, Sztálin halála után a deportáltak utolsó csoportjainak a hazatérése, a berendezkedett csehszlovák hatalom intézkedései a kollektív felejtésre.
6. 1990-től napjainkig – a deportálások emlékeinek felelevenítése, s az első szlovák és magyar kárpótlási törvények megszületése.

1944 márciusában Magyarország megszállása újabb megpróbáltatásokat jelentett a világháború harmadik esztendeje minden nyomorúságát megelőző hátszínnek. Az addig nem ismert embertelenségeket, melyek kezdetét az alapvetően magyar érzelmű zsidóság deportálása jelentette. Arányaira jellemző, hogy a legmagyarabb felvidéki városunk, Dunaszerdahely lakosságának 44%-át veszti el, de még Kassa is a 15%-át. Az emberi jellemek ekkor kezdnek kikristályozódni. Le kell szögeznünk, hogy pontos összesítése eme kor mártírjainak a mai napig nem történt meg.

Az 1944-et követező időszak, melyet egyesek egy új, szebb kor eljövételének vártak, újabb sorstragédiák eljövetelét jelentette. Nem hiába használjuk mifelénk a tatárdúlás, törökdúlás és a felszabadulás szinonimáit együtt. A korra jellemző embertelen módszerek megmaradtak, sőt gyakran ugyanazon egyének ugyanazokat a létesítményeket használják fel.

A deportálások megvalósítása

Miután a Vörös Hadsereg kötelékében harcoló IV. Ukrán Front katonái súlyos harcok árán megszállták Kárpátalját, 1944. november 24-én léptek a jelenlegi Szlovákia területére.

Annak ellenére, hogy a IV. Ukrán Front haditanácsának kiadott parancsa ezen a területen csupán a német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek nyilvántartásba vételéről rendelkezik, a zempléni és ungi terület pacifikálását célul kitűző operatív program már a térségben maradt német és magyar katonák felkutatását és összegyűjtését is célul tűzte ki.

A deportálás első hullámába sorolt települések gondos és tudatos kiválasztása, nem rögtönzésre, hanem már előre átgondolt tervezésre enged következtetni. A Kárpátaljával határos és a jelenlegi Szlovákiához tartozó keleti /zempléni és ungi/ területeken 1944 decemberének első napjaiban végrehajtott nemzetiségi tisztogatások valószínűsíthető célja az ún. „megbízhatatlan magyar lakosság” eltávolításával az addig Csehszlovákiához tartozó nagyon fontos vasúti csomópont, Csap és környékéről.⁴⁷⁶

A Felső-Bodroghöz és az Ung-vidéken az NKVD-s egységek 1944. december 1-től az év karácsonyáig a Kárpátalján bevált kíméletlen szervezettséggel és módszerekkel hajtották végre a magyar hadköteles férfilakosság deportálását.

A deportálások első hullámának tisztogató és megfélemlítő jellege az első pillanattól kezdve egyértelmű volt. A dobszóval kihirdetett 3 napos munkára való gyülekező után azonnal kezdetét vette a férfiak összegyűjtése. Mozikba, iskolákba, nagyobb pincékbe zárták a gyanútlan jelentkezőket, majd néhány óras várakozás után erőltetett menetben a legközelebbi gyűjtőtábor felé hajtották el a csoportokat. A menet során a foglyokkal úti céljukat nem közölték, enni sehol sem adtak nekik. Éjszakánként istállóknak, gazdasági épületekben, padlásokon zsúfolták össze az elhurcoltak. A kelet-szlovákiai, kelet-magyarországi és a kárpátaljai deportáltak csoportjait a szolvai tábor érintése után a Vereckei-szoroson keresztül hajtották át a Kárpátokon, majd a turkai táboron keresztül érkezettek a hírhedt szambori gyűjtőtáborba. A fegyveres kíséret szigorúságát az a tény jellemzi leginkább, hogy a megkérdezettek közül senki sem emlékezett sikeres szökésre. A december 6-ig tartó első deportálási hullámban fogságba esett, végletekig elcsigázott, beteg embereket Szamborban azonnal marhavagonokba zárták és a hátszágban lévő Gulág-táborok felé irányították.

A zempléni és ungi magyar katonaköteles férfiak deportálásának második hullámára 1944. december 6-a után került sor. A deportálások két hulláma közötti

⁴⁷⁶ Csap városa és a környező 12 község a Csehszlovákia által 1919-ben kitűzött belső, adminisztratív határok szerint Szlovákiához tartoztak. Szovjet-Ukrajnához, pontosabban a Szovjetunióhoz csak a Beneš köztársasági elnök 1945. szeptember 1-jén kelt alkotmányos dekrétuma alapján lettek csatolva, melyet a csehszlovák parlament csak két hónappal később 1945. november 22-én szavazott meg.

időbeli eltérés nagy valószínűség szerint szervezési okokra vezethető vissza. Elképzelhető ugyanis, hogy az előző transzportokkal (Kárpátalja, Kelet-Magyarország s a bodrogi első hullám) és a frontokon fogságba esett hadifoglyok tízezreivel túlszűfolt elosztólágerek, valamint a foglyok számához képest vélhetően kevésnek bizonyuló vasúti kapacitás fékezte december 6-a után az elhurcolások ütemét. A szervezési nehézségeken kívül aligha indokolta volna egyéb, hogy több bodrogi falu lakosát már december 10-e körül nyilvántartásba vették a királyhelmeci parancsnokságon, ám utána hazaengedték a jelentkezőket, s elhurcolásukra csupán december 23-án került sor. Úgyszintén a feltételezhető kapacitás-gondokra vezethető vissza, hogy a második hullámban elhurcoltak közül a Szinnán /szlov. Snina/ megejtett orvosi vizsgálat után hazaengedték a betegek és az öregek egy részét, ami a december 6-a előtt elhurcoltak esetében elképzelhetetlen lett volna. Valószínűleg ugyanezen okokból sikerült néhány magát szlováknak mondó és a szlovák nyelvet bíró magyar civil fogolynak is elérnie a szabadon bocsátásukat.

A deportálások harmadik hulláma

A deportálások harmadik hulláma Kassát, illetve a Kassán túli területeket érintette. Míg a tömeges elhurcolás Szlovákia területén a Rozsnyótól nem messze található, a történelmi Gömört és Tornát elválasztó Szoroskőig terjedt ki, addig a nyugatabbra elterülő Gömör-Kishont területén csak Abafala, Nagybalog és Királyi községekből történt tömeges deportálás. A német polgári lakosság és a magyar férfiak deportálása 1945 februárjában, tehát a frontharcok után közel egy hónappal később kezdődött meg. A magyar falvakban dobszóval hirdették ki, hogy minden férfi 18-tól 45 éves korig köteles jelentkezni háromnapos munkára. A nem jelentkezőket és szökevényeket a családjuk internálásával fenyegették. Ekkor már nem közvetlenül a falvakban történt az emberek őrizetbe vétele, hanem kijelölt településeken volt a gyülekező, ahová a felszólítás után még kíséret nélkül (esetleg a falubeli komisszárak kíséretével) mentek a férfiak. A gyűjtőhelyen való hiánytalan megjelenésért is a komisszárak vállalták a felelősséget. Ezekről a gyűjtőhelyekről még lehetségesek voltak a szökések. Sőt még az is előfordult, hogy a családjukat fenyegető repressziók miatt egyes megszökött egyének még vissza is tértek.⁴⁷⁷

A deportálást szervező NKVD-s tisztek nem bíztak az ellenséges környezetben, sem az elenyésző számú kommunista érzelmű helyi egyénekben. Viszont gyakran komisszárként őket bízták meg a településeken tartózkodó civil férfilakosság ún. „háromnapos munkára való” összpontosításának a megszervezésével. Önálló döntésjoguk nem lévén csak a kapott parancsok végrehajtásánál segédkezhettek. Gyakran fenyegetések súlya alatt (ami nem zárja

⁴⁷⁷ Köteles Péter (1926–1985, Tornaújfalú) hazaszökött 18 éves fiút az anyja azzal küldte vissza, hogy ha nem jelentkezik ismét, akkor az apját vinnék el helyette.

ki, hogy egyes esetekben a bosszúszomjuknak megfelelően) tevékenykedtek. A komisszárok szerepe is magyarázhatja a gyakori, akár szomszédos településekről deportáltak száma közötti nagy aránytalanságokat. Az érintettek emlékezete szerint, néhány falu kivételével szinte semmilyen erőfeszítést sem tettek a rájuk bízott lakosság megmentése érdekében. Az Ung-vidéki Deregyő, illetve a tornai Szádelő esetében a falu előljárójának a saját szabadságát kockáztatva sikerült megvesztegetni vagy meggyőzni az illetékes szovjet tisztet az elhurcolások leállításáról. A deportálások elkerülése valószínűleg annak is volt köszönhető, hogy ekkorra a magyar falvak férfilakosságának elhurcolását már mindenütt végrehajtották, sőt egyes komisszárok szolgálatteljesítéssel végrehajtott eseteiben túl is teljesítették.

A málenkij robot Felvidéken, tehát Szlovákia jelenlegi területén időben és térben két szakaszra osztható. Az első szakaszban a zempléni és ungi területről, tehát Kárpátalja és Szlovákia határ menti területeiről csak néhány nap alatt tisztogatási és megfélemlítési célokból minden válogatás nélkül deportáltak a magyar hadköteles férfiakat. A deportáltakat, minden vizsgálat és ellenőrzés, tranzitárbortáborba fogva tartás nélkül hurcolták el a donbázi munkatáborokig. A magyar férfiak tömeges deportálásának második szakasza már a kassai területet is felölelte. A deportálások módszereiben az elsőhöz hasonlóan könyörtelenek és kíméletlenek voltak. Az elhurcolás folyamatában, mivel a súlyos betegeket egyes esetekben már hazaengedték, a tranzitlágerekben a várakozások gyakoribbak és hosszabb ideig tartottak, ezért arányokban kevesebb áldozatot követeltek.

A deportáltaknak a szolyvai, turkai és a szambori gyűjtőtáborban nyílt először lehetőségük a menekülésre. Mint volt csehszlovák állampolgárok jelentkeztek harcolni az I. Csehszlovák Hadtestbe. A szovjet és cseh szervek igyekeztek kiszűrni a jelentkezők közül a magyarokat és németeket. Csak szláv (ruszin, ukrán, szlovák, cseh) és zsidó nemzetiségű jelentkezőket fogadtak el. Ráadásul a felvétel csehül vagy szlovákul zajlott. Előfordult, hogy a szlovák nyelvet bírónak a „*Miatyánk*” imádság szlovák nyelven való elmondásával is ellenőrizték. Így a szláv nyelveket nem bíró magyarok közül az ilyen úton megmenekültek száma elenyésző volt. Csupán a szlovák nyelvet jól bírók közül menekültek meg néhányan a munkatáborokba való továbbszállítás elől.

A korabeli iratok alapján míg a legtöbb magyar deportált a Királyhalmeci, Nagykaposi, Szepsi és Kassai járásokból származott, addig a németek meghatározó részét a Szepsi, Késmárki, Iglói, Poprádi és Eperjesi járásokból deportálták. A közép- és nyugat-szlovákiai német lakosságot a német hadsereg elmenekítette nyugatra a szovjet hadsereg várható bosszúja elől.

Az eltávozó NKVD-egységek tevékenysége után, az illetékes szervek körülbelül még 1945 áprilisáig folytatták a bujkáló katonaköteles magyar férfiak utáni hajtóvadászatot, akiket Nagykaposon és Királyhalmecen, illetve Rimaszombatban, Lőcsén, Pozsonyban gyűjtöttek össze. Az így elfogott, begyűjtött, gyakran csak rosszindulatból feljelentett személyek esetében, a szovjet

hatóságok már igyekeztek megteremteni a jövőbeli deportálásuk jogi indoklását. Hosszú kihallgatásokkal, verésekkel igyekeztek foglyaikat beismerő vallomásra kényszeríteni. Az így szerzett beismerések alapján már a háborús bűnösökre vonatkozó szovjet törvények alapján ítélték el őket: „január 23-án ... átmertünk a fronton és hazafelé indultunk. Szepsi előtt megelőzött bennünket egy orosz katonai teherautó „szamopálos” katonákkal és felszállni kényszerítettek bennünket és Szepsibe vittek, de nem engedtek haza hanem kihallgatni kezdtek, és győzőgetni, fizikai erőszakkal hogy mi nem szöktünk meg, hanem diverzáns és kém célokkal küldtek amit mi nem ismertünk be mert nem volt igaz és akkor megvertek és kényszerítettek,.. harmadik nap teherautóval a rimaszombati megyei börtönbe vittek ahol kihallgattak és természetesen vertek ha nem úgy beszéltünk ahogy akarták. Harmadik nap gyalog a losonci járási börtönbe vittek és minden folytatódott tovább. Március 19-én orosz katonai bíróság elé állítottak. Azelőtt hogy 13-an bementünk volna a bíróság helyiségébe mindenkinek egy kb. 20x30 cm tiszta papírt adtak és kényszerítettek bennünket hogy a jobb alsó sarokba írjuk alá. Utána az 58/6,8,9,11 paragrafussal ítélték bennünket négyet halálra, kettőt 25 évre a többi 20 évre. Én 25 évet kaptam...”⁴⁷⁸

Le kell szögezni, hogy a tömegesen elhurcolt személyek esetében a bűnösségük megállapítására csak a legkritikább esetekben valósult meg konkrét vizsgálat. A magyarság és a németek elleni kollektív megtorlás szellemében a deportáltakat automatikusan és tömegesen nyilvánították háborús bűnösökké. „Éjszakai kihallgatásra vittek, ahol körülbelül 10 percig kérdezték oroszul, amiből egy szót sem értettem. Utólag, a kísérő őr súgta meg, hogy szovjetellenes diverzánsként 10 év kényszermunkára ítélték.”⁴⁷⁹

A deportáltak elszállítása az elosztó- és gyűjtőtáborokba

A fogvatartottak a gyakran csak felületesen őrzött gyülekezőhelyekről már szovjet fegyveres kísérettel érkeztek gyűjtőtáborokba, vidékünkéről Kassára. Az átvételnél az egyetlen kritérium a létszám volt. Így előfordult, hogy a transzportból megszököttek helyett az út menti bámészkodók közül emeltek ki férfit, vagy a velük tartó fogathajtókat sorolták be a menetoszlopokba. A gyűjtőtáboroktól eltérően a kassai Szedria épületében (megyei törvényszék) összpontosított deportáltakat több napi tétlenséget követően többször kihallgatták. Elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy ki milyen pártnak volt a tagja, s mennyi földje van. A kihallgatások után a foglyok egy részét gyalogosan terelték, de voltak olyanok is, akiket negyvenesével tehergépkocsikra préseltek fel, s a Duklai-hágón a Sanoki lágerbe lettek átszállítva. Itt néhány napi várakozás alatt a fogva tartók már felmérték a foglyok egészségi állapotát, s egyes esetekben a már

⁴⁷⁸ Bendsuch István (1924–1996, Szepsi) szlovák nyelven írt visszaemlékezésének fordítása eredeti helyesírással.

⁴⁷⁹ Szilágyi József (1900–1986, Tornaújfalú) elbeszélése.

munkára alkalmatlan betegeket hazabocsájtották. Ebből a tranzitlágerből már marhavagonokban folytatták útjukat.

Út a munkatáborokba

Az elhurcoltak számára a gyűjtő- és elosztótáborokban átélt megpróbáltatások után a deportálásuk következő szakasza, a célállomásokig történő vasúti szállítás volt a rettenetesebb. A közlekedési eszközök szinte minden esetben a minden berendezés (fekvőhelyek, illemhely, ivóvíz) nélküli, berácsozott, s a szállítás alatt lelakatolt marhavagonok voltak. Az örök általában 50-80, de előfordult, hogy 100 embert is bezsúfoltak a vasúti kocsikba. A szállítás embertelen körülmények között zajlott. A foglyoknak naponta csak egyszer adnak inni és ennivalót, de a nagy túlekedésben előfordult, hogy egyeseknek már nem jutott. A szállítás alatt szükségüket csak egy betett vödörbe, vagy a vagon aljába fűrt lyukon keresztül végezheték. Így az akár több hétig is eltartó szállítás alatt a már legyengült és beteg foglyok közül sokan elsősorban az ivóvíz- és élelmiszerhiány miatt haltak meg. A megállások alatt az örök mindig megszámlálták őket. A szállítás ideje alatt elhunytakat gyakran egyszerűen csak kidobták a vagonokból, vagy a vasút melletti gyorsan kiásott sírokba hantolták el. Míg az ungi és zempléni deportáltak célja szinte minden esetben a Dombászi-medence területén található Stalinovo, illetve az ehhez a lágerparancsnoksághoz tartozó egyéb munkatábor volt, addig a Kassán túlról deportáltakat a kaukázusbeli Alagír vasútállomásra szállították, s onnan a harmincöt kilométerre lévő Nuzal lágerbe már gyalog hajtották el őket.

A deportálások történései sorozatában külön fejezetként kell tárgyalnunk a munkatáborokba való deportálást és az ott eltöltött első hónapok eseményeit. Az elhurcoltak legnagyobb szenvedései, s halálos veszteségei meghatározóan erre, az 1944 decemberétől 1945 júniusáig terjedő időszakra esnek. A saját polgárai felé is kíméletlen szovjet hatóságok a szűkös háborús körülmények között szinte semmit sem tettek a deportáltak szenvedései enyhítésére. Legembertelenebb körülmények a szolvyai gyűjtőtáborra voltak jellemzőek. A téli évszak ellenére a foglyokat fűtetlen helyiségekben helyezték el. A rossz ételmezés, a tisztálkodási lehetőségek és az orvosi ellátás teljes hiánya voltak jellemzőek a tábor körülményeire. A fertőzött ivóvíz következtében kiütéses tífusz- és vérhasjárvány ütött ki. Körülbelül száz-százhusz fogoly lett naponta a járvány áldozata, akiket megjelöletlen tömegsírokba hantoltak el. A fogvatartottak több mint 10 százaléka, tehát több mint 2000 fő ekkor halálozott el. A vesztegár kihirdetésén kívül sem az illetékes parancsnokság, sem az örök nem tettek lépéseket az embertelen körülmények enyhítésére.

Az első hónapok

Itt a vasúti szállításuk alatt legyengült foglyokat a végső munkahelyük meghatározásáig zsúfolt és fertőzött barakkokban szállásolták el. Mind a foglyok

egészségi állapota, mind az elégtelen ellátás, s a mindenfajta higiéniai kritériumot nélkülöző elszállásolási körülmények váltották ki a foglyok tömeges elhalálózását.⁴⁸⁰ Változást csak a tavaszi és a nyári hónapok megérkezése hozott. Akár, a szabadon szedhető vadsóska, vagy a csalánból készült leves is életmentő lehetett. Ráadásul a harci cselekmények befejezésével a szovjet vezetés már nagyobb figyelmet kezdett fordítani a táborokban fogva tartottakra, mint lehetséges munkaerőre a háborús károk rendbehozatalánál.

A deportálások első hónapjaiban a járványok és tömeges elhalálózások magas számát egyértelműen meghatározta, hogy a szovjet hatóságok nem voltak felkészülve az ilyen nagy számú hadifogoly és deportált polgári lakosság befogadására, ellátására. Annak ellenére, hogy a háborús károk jóvátételeként, mint munkaerővel számítottak velük, a kezdetekben szinte semmilyen körülményt nem alakítottak ki munkába állításukhoz. Ráadásul az elhurcolt civileket mint háborús bűnösöket kezelték. Az első hónapokban a gyűjtő- és munkatáborokra jellemző volt, hogy a táborok parancsnokságai szinte semmilyen érzékelhető lépéseket nem tettek a fogvatartottak megmentése, illetve életkörülményeik enyhítése érdekében.

A magyar katonaköteles férfiak és német civil lakosság elhurcolásának és a fogva tartásának körülményeit ismerve jogos a feltételezés, hogy a szlovákiai „málenkij robot” elsődleges célja nem a Szovjetunió háborús pusztítások dúlta területein hiányzó munkaerő pótlása volt, hanem egyes területek „némettelenítése” és „magyartalanítása”, egyben kollektív megtorlás. A munkatáborokban uralkodó állapotok és a meghaltak magas aránya azonban kétségtelenül a második megállapítás érvényességét igazolja.

A deportáltak munkába állítása csak 1945 nyarától kezdődött meg. A mesterségbeli tudásuk és fizikai állapotuk alapján a foglyokat több kategóriába sorolták. Elsősorban bányamunkákat végeztek velük, de dolgoztak gyárakban, a városok újjáépítésénél, fakitermelésnél s a szerencsésebbek a mezőgazdaságban. A visszaemlékezők többsége megjegyzi, hogy munkába állításukkor szinte minden csoporthoz besorolnak legalább egy szlovákot, esetenként ruszint tolmácsnak.

Az hazatérők első csoportjai

A szovjet egészségügyi szervek először ebben az időszakban értékelik alaposabban foglyaik fizikai és egészségügyi állapotát. A hadifoglyok egészségügyi kivizsgálásának meghatározó szempontja a hadifoglyok kényszermunkájának rentábilisabbá tétele volt.

A fogva tartóik számára azok már csak terhet jelentettek, akikkel nem számolhattak munkába állítással. Ezért a munkára tartósan alkalmatlanok

⁴⁸⁰ <http://www.szcpv.org/sno06/usmrteni.html> – a hivatalosan dokumentált halálesetek közel 40 százalékát a nuzali lágér veszteségei teszik ki 1945 februárja és júniusa között.

(munkaképtelenek), betegek és sérültek jelentős részét kiválogatták, s 1945 nyarán és őszén az ő csoportjaikat küldték haza az első transzportokkal. Ha a vagonok kapacitása megengedte, hozzájuk csatolták azoknak a civil magyar foglyoknak egy részét is, akik az első kihallgatások alatt csehszlovák állampolgárnak és cseh, szlovák nemzetiségűeknek vallották magukat.

Az idő múltával a deportáltak fogva tartásának körülményei, a velük szemben tanúsított eljárások attól függetlenül, hogy milyen nemzetiségű foglyokról, illetve hadifogolyról vagy elhurcoltról van szó, hasonlóan alakulnak. Az első időkben a magyar nyelvű csoportokhoz gyakran szlovák vagy szlovákul is értő felvidéki magyart is besorolnak a nyelvi nehézségek legyőzésére. Idővel a tábori körülmények elrendezésével, a járványok megfékezése után minden foglyot elsősorban a hazatérésének a lehetőségei érdekelték. A „repatriálást”, tehát a hazatérést a foglyok egészségi állapotán kívül (csak súlyos betegségek és tartós munkaképtelen állapot jöhetett csak szóba) egyértelműen az határozta meg, hogy illető fogoly lakhelye a nagyhatalmak háború utáni döntései révén melyik ország területévé vált. Az érintett országok aktuálpolitikai érdekei, illetve a Szovjetunióval kapcsolatos viszonyai is meggyorsíthatták, illetve lassíthatták a hazatéréseket.

Az aktuálpolitikai történések sajátosan a málenkij robot megpróbáltatásai által leginkább sújtott magyar közösségnek, tehát a kárpátaljai magyaroknak kedveztek. A kárpátaljai illetőségű elhurcoltak többsége szabadult a legkorábban. Az első világháborút lezáró 1920-as Párizs környéki békeszerződések által Csehszlovákiának ítélt Kárpátalját a Szovjetunió 1945-ben annektálja. Közben hivatkozik a kárpátaljai tanácsok kongresszusának 1944. november 26-án, Munkácson hozott döntésére, mely a Szovjet-Ukrajnával való egyesülést kéri.

A döntést az ideiglenes Csehszlovák Nemzetgyűlés, tehát a csehszlovák parlament csak két hónappal később, 1945. november 22-én erősíti meg. Tehát a kárpátaljai deportáltak többsége már mint szovjet állampolgár hazatérhetett.

Magyarország igyekezete a foglyok hazatérése érdekében

A hadifoglyok és deportáltak hazahozatala a vesztes háború utáni Magyarországnak az egyik legégetőbb közéleti szükségékként jelentkezett. A minden politikai párt által támogatott, s propagandájukban ki is hangsúlyozott igyekezet a szövetséges hatalmak, közülük is elsősorban a Szovjetunió felé irányult.

Míg magyar hivatalos szerveknek a Magyarország területéről származó foglyok sorsával szembeni kiállása akár példamutatónak is mondható, addig ez az igyekezet már nem volt ilyen egyértelmű a magyar deportáltak, esetleg más ún. trianoni határon túli területekről származó magyar foglyok sorsával szemben. Ugyanis ekkor jelenik meg az egyik, a felvidékiek számára legérzékenyebb probléma: Magyarország hivatalos álláspontjának kérdése, pontosabban hiánya a határain kívülre került magyar nemzetiségű hadifoglyok sorsa esetében. Az ekkor

kialakult vitákban élesen megmutatkoztak a kormánykoalícióban részt vevő pártok politikai felfogása közti különbségek. A kommunista párt vezette tárcák képviselői amellett álltak ki, hogy a Szovjetunióval kötendő hadifogoly-egyezménybe csak a békeszerződésben megállapított – vagyis lényegében a trianoni – Magyarország területéről származó magyar állampolgárokat vegyék be. Kijelentették azt is, hogy „el kellene zárkózni a svábok átvétele elől is”. Ezzel szemben a kisgazdapárti tárcák képviselői szerint – a „magyar kormány nem helyezkedhetik olyan álláspontra, hogy Szovjet-Oroszországban hagyja kint azokat a magyar fegyveres erőkhöz tartozott személyeket, akiket más államok átvenni nem hajlandók”. Ekkor születik a megegyezés, hogy ha a szomszéd államok nem fogadnák be a magyar nemzetiségű állampolgáraikat, akkor a magyar kormány átveheti őket.

A szlovákiai foglyok hazatérése 1949-ig

Míg a Magyarország területéről származó elhurcoltak gyors hazatérésével kapcsolatban egyértelmű volt a társadalmi egyetértés, addig a háború utáni tiszta szláv nemzetállamot építő Csehszlovákia ezt a területéről származó nem szláv foglyok esetében elutasította. Az 1945. április 5-én elfogadott Kassai Kormányprogram VII. fejezete kimondta, hogy csak azok a német és magyar személyek kaphatnak állampolgárságot, akik aktív antifasiszta múltat tudna igazolni. A többi német és magyar személytől megvonják az állampolgárságot és az abból származó jogokat. Tehát ez a csehszlovákiai magyar, illetve német foglyok hazatérését is igyekezett lezárni, mivel a Csehszlovákia területére való visszafogadásukat kategorikusan megtiltotta.

A felvidéki magyar foglyok hazatérése viszont minden akadály és tiltás ellenére elindult. 1945 elején elsősorban a lengyelországi gyűjtőtáborokból bocsájtottak haza néhány szerencsés elhurcoltat. A foglyok hazatérése nagyobb számban először 1945 nyarán és kora őszén valósult meg. A munkaképtelen betegek és sérültek jelentős részét a szovjet hatóságok az első transzportokkal hazaküldték. Sok volt fogoly számára ez a döntés már nem jelentett menekülést. Gyakran egész életükre rokkantak maradtak, vagy a fogságuk ideje alatt szerzett betegségeik következtében röviddel hazatérésük után elhaláloztak. Szabadon bocsájtásuk a szovjet fél részéről csupán racionális döntés volt, mivel így akart megszabadulni a munkaképtelen foglyok számára már értéktelen tömegeitől. Így az elbocsájtásukat csak legkritkább esetben befolyásolta állampolgárságuk, lakhelyük, avagy nemzetiségük.

A felvidékiek egy része szabadulásának következő lehetősége sajátosan Kárpátalja jogi helyzetének az alakulásával függött össze. 1945/46 fordulóján a Kárpátalját annektáló Szovjetunió lehetővé tette, hogy a kárpátaljai deportáltak többsége már mint szovjet állampolgár hazatérhessen. A korabeli fejtelenség, s a nehézkes szovjet bürokrácia lehetővé tette, hogy magukat kárpátaljainak valló

felvidékiek is szabaduljanak. Az ezen a jogcímen szabadon bocsájtott deportáltak többsége az általa jól ismert hazai tájakra érve rögtön átszökött az akkor még csak gyéren őrzött államhatáron csehszlovák területre. Sokkal kevesebben kockáztatták meg, hogy Ungváron jelentkezzenek, s a helyi szovjet hivatalos szervek által kiállított engedéllyel térjenek haza. Ekkor tér haza az Ung-vidéki deportáltak 52%-a és a bodrogeköziek 28%-a.

A csehszlovák területéről deportáltak – esetleg mint magyar katonaként szovjet fogságba esett volt csehszlovákiai állampolgárok – helyzetét nehezítette, esetenként lehetetlenné tette a csehszlovák hivatalos szervek következetes magyarellenes hozzáállása. A lakosság közel negyedének, a három és fél millió csehszlovákiai németnek az elűzése után a háromnegyed millió magyar kitelepítése volt a cél. A nagyhatalmak azonban csak a német kisebbség esetében fogadták el eltávolításuk igényét. A hivatalos hozzáállás továbbra is csak a szláv (szlovák, ruszin, lengyel) hazatérők igényét ismerte el. A prágai külügyminisztérium 1947 márciusában kelt jegyzéke csupán a nemzetiségi és politikai szempontból megbízható volt csehszlovák állampolgárok honosítását engedélyezi, miközben a megbízhatóság megállapítását a területileg illetékes belügyi szervek hatáskörébe utalja.

A szlovákiai magyarok hazatérése ezen időszak alatt tehát inkább a hivatalos szervek ellenében valósult meg. A Csehszlovák Külügyminisztérium utólag keserűen állapítja meg, hogy még a szovjet foglyokat hazaszállító transzportokról sem voltak pontos információik.⁴⁸¹

Az első valóban tömeges repatriációt (hazatérést) sajátosan a csehszlovákiai politikai hatalomváltás, a Gottwald-féle kommunista párt hatalomhoz jutása tette lehetővé. Az akkor már kettéosztott világban ugyanis már nem lehetett tovább ugyanolyan sovinszta magyarellenes politikát folytatni az ugyanabba a politikai tömbbe tartozó Magyarországgal szemben. Ezért megpróbálták óvatosan enyhíteni s feloldani az addigi magyarellenes jogfosztó intézkedéseket.

A szlovákiai magyar hadifoglyok és deportáltak hazatéréséhez hozzájárult a szovjet igyekezet is, mivel a nemzetközi kapcsolatok szempontjából kényessé vált egy szövetséges állam polgárainak fogva tartása. A Szovjetunóban maradt többi deportált fogvatartásának körülményei is enyhültek. Munkatáborok helyett gyakran már csak kényszerlakhelyet és munkahelyet jelöltek ki számukra. A szovjet szervek a felszabadult lágerkapacitásokat gyakran saját, immár szovjet foglyokkal töltötték ki.

⁴⁸¹ Szlovák Nemzeti Levéltár, Ministerstvo zahraničných věcí (Csehszlovák Külügyminisztérium) K.č. 28.844/V–3A/49, kelt 1949. II. 9-én: „Összesen hazatért 9800 személy, 8156 fogoly és 1644 civil internált. Közülük nemzetiségük alapján szlovák 2699, reszlovakizált 2318, magyar 4517, német 204, ruszin 59, egyéb 4.”

Hazatérések körülményei

A szovjet és a csehszlovák hatóságok egyeztetései után 1948-ban indult meg a csehszlovákiai illetőségű volt deportáltak és hadifoglyok hazatérése. A hazatérő foglyok transzportjai a máramarosszigeti, egy volt magyar laktanyában található Szovjetunió Táborparancsnokságának Hadifogoly Elosztó Gyűjtőtáborába érkeztek. Az orosz és román katonák által őrzött táborban a foglyok általában csak néhány napig tartózkodtak. Néhány nap múlva újból bevagonírozták őket, s a legközelebbi úti cél a szovjet–csehszlovák, vagy a szovjet–magyar határállomás volt.

A táborba érkezés azonban nem jelentette automatikusan a szabadulás útját. A Csehszlovákiába igyekvő volt foglyok közül igyekeztek kiszűrni a szlovákiai magyarokat. Őket csak hosszú, több hetes várankoztatás, aprólékos kihallgatási procedúra után indították el a Csap–Tiszacsérnyő szovjet–csehszlovák határállomás felé. A csehszlovák belügyi megbízottak módszereit leginkább az jellemzi, hogy a megalázott foglyok szabadulásuk meggyorsítása érdekében több esetben is az éhségstrájk fegyveréhez nyúltak. Az újabb transzportokkal érkezők, látván az elkülönítettek helyzetét, sokan magyar állampolgárnak vallották magukat, s Magyarországon keresztül próbáltak hazajutni.

A Csehszlovákiába hazatérteket a malackai, kassai és tőketerebesi ún. repatriációs (áttelepítési) állomásokon megalázó megbízhatósági ellenőrzésnek vetették alá. Az ellenőrzés eredményétől függetlenül, a hivatalos szervek továbbra is bizalmatlanul és gyanakodva viszonyultak hozzájuk. A gyanúsítgatásokkal keveredő rosszindulat elsősorban az 1950 után hazatértekkel szemben volt általános, akiket gyakran háborús bűnösökként kezeltek, „mert a szovjet elvtársak biztosan okkal tartották őket ilyen hosszú ideig fogságban”!

A csehszlovák hatóságok közvetítésével 1948-ban indult meg, s 1949 kora tavaszáig tartott a volt deportáltak és csehszlovákiai illetőségű hadifoglyok utolsó tömeges hazatérése. A cseh és szlovák illetékes szervek (külügy, belügy, belbiztonsági szervek és az Áttelepítési Bizottság) oldaláról ez volt az utolsó hivatalos igyekezet a Szovjetunióban fogva tartottak hazatérésének bebiztosítására. A következő időben a hivatalosan meg nem fogalmazott, de a gyakorlatban görcsösen betartott álláspont, a „Csehszlovákiának nincsenek hadifoglyai a Szovjetunióban” érvényesült. Az szabadulók utolsó kis csoportját a hivatalosan elítéltek és a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága által rehabilitáltak (részben a híres-hírhedt Berija-amnesztia) alkotják, akik az 1953. december 18-i 97984 sz. transzporttal tértek haza. A legkésőbb szabadon bocsájtottak, a belügyi jelentés szerint, már egyénileg vagy kisebb csoportokban érkeztek haza: „...az általános amnesztia után, a büntető táborokból további 65 személyt, kis csoportokban, a Belügyminisztérium Repatrációs Osztályának tisztje, legkésőbb az 1955–1956-os években átadta a mi szerveinknek, vagy egyénileg egészen a hozzátartozók kezébe”.

Hazatérés Magyarországon keresztül

A szabadulás útja a jelenlegi Szlovákia területéről származó magyar deportáltak egy részének már 1947-ben is Magyarországon keresztül vezetett. Sokan közülük, élve a lehetőséggel, s bízva a szovjet belügyi szervek bürokráciájának pontatlanságában, magukat magyarországi illetőségűnek vallották. Így őket is besorolták a Magyarországra irányuló hadifogolytranszportokba.

A hazatérőket a máramaroszigeti gyűjtőtáborban összpontosították s innét irányították Debrecenbe vagy a Nyíregyházi Sóstó-fürdőbe. A volt foglyok többsége nem várta meg a magyar hivatalos szervek intézkedéseit s rögtön hazaindult. Miután a hivatalos határátkelőhelyekről visszautasították őket, elsősorban a határ menti területekről származók minden engedély nélkül átkeltek az általuk jól ismert zöldhatáron. Az ilyen úton hazatérőket a csehszlovák szervek viszont gyakran visszatoloncolták Magyarországra.

Hazatérésük nem volt egyszerűbb azoknak a volt deportáltaknak sem, akik a hivatalos utat választva a budapesti Csehszlovák Nagykövetségen kértek hazatérésre jogosító okmányt. Itt is át kellett esniük a megalázó megbízhatósági vizsgálatokon, kiegészítve a gyanúsítgatásokkal, hogy milyen okból térnek haza Magyarországon keresztül. Ennek ellenére 1946–48 között a szovjet kényszermunkára deportált felvidéki magyarok közel ötöde szabadult ezen az módon.

1950-től kezdve Csehszlovákia, ritka kivételektől eltekintve már nem fogadta be a volt szovjetunióbeli foglyokat. Ezért a deportáltak és hadifoglyok hazatérésnek útja ekkor már csak más országon keresztül volt lehetséges. Míg a magyarok csak Magyarországon keresztül térhettek haza, addig a németek a nyugati megszállási övezetek (trizóna) közigazgatási központján, Frankfurton keresztül próbáltak visszajutni szülőföldjükre.

A volt foglyok ezután ismételten politikai szűrésen estek át. A Csehszlovákiába és Romániába való magyar nemzetiségű foglyokat ölükbe helyezett, számmal ellátott táblával három oldalról lefénnyképezték, és ujjlenyomatot vettek tőlük. Ezt a csoportot rendőri felügyelet alá helyezéssel, bizonytalan időre különböző magyarországi vállalatokhoz munkára irányították.

A foglyok vonatjeggyel ellátva, kíséret nélkül utazhattak a kijelölt munkahelyre. Egy részük ehelyett a fővárosi nagykövetségeket ostromolta hazautazásának engedélyezése ügyében. Más részük pedig illegálisan átlépte az államhatárt, hogy mielőbb hazamehessen családjához. Gyakran előfordult, viszont, hogy visszatoloncolták őket. Előfordult az is, hogy a hazatérő volt deportáltak csoportját letartóztatták. Ekkor a városbeli rokonok és ismerősök az őket fogva tartó rendőrörsöt megostromolták, s így érték el a foglyok szabadon

bocsájtását.⁴⁸² A hazatérteket ennek ellenére újabb és újabb tortúra várta a hivatalos szervek oldaláról, amíg helyzetüket legalizálták.

A volt deportáltak helyzete szabadulásuk után

Egyértelmű, hogy bármely időpontban is érkeztek haza a szovjet munkatáborok túlélői, újabb és újabb megpróbáltatások vártak rájuk. Elsősorban a hontalansági évek kisebbségi, jogfosztott magyarjaként. A szlovák hivatalos szervek a volt magyar katonákat, s főleg a civilként deportáltakat potenciálisan megbízhatatlanként kezelték. Szabadon bocsájtásuk előtt, figyelmeztették őket (gyakran alá is írták), hogy büntetés terhe alatt nem beszélhetnek a deportálásuk és a fogva tartásuk körülményeiről. „Emellett rejtély, hogy a szabadultak fokozott ellenőrzésének szándéka, vagy egyéb okok miatt csaknem mindegyik hazatértet felszólították nem ritkán fenyegető hangnemben a kommunista pártba való jelentkezésre.” A Szovjetunió folyamatos dicsérete mellett lehetetlen volt a háború árnyoldalairól is beszélni. Így nem meglepő, hogy a volt elhurcoltak a nyugdíjkérelmükben a fogságban töltött időszakot szinte egyöntetűen mint hadifogságot tüntetették fel. A történelmi hűség kedvéért viszont hozzá kell tenni, hogy az elhurcoltak többsége a megélt szenvedéseik ellenére sem neheztelt az orosz, illetve az ukrán népre. Őszerintük is, s főleg 1946 után megélhetésük körülményei néhol még vetekedett is a nyomorúságos viszonyok között élő helyi lakosságával.

A szlovákiai málenkij robot összefoglalása

A szovjet fogságba elhurcolt felvidéki magyarok és németek száma a mai napig pontatlan, s manapság már nem is lehet pontosan megállapítani. A deportálások első időszakaiban még nem vezettek pontos feljegyzéseket az elhurcoltakról. Gyakran nem is volt egyértelmű, hogy az elhurcoltat civilként, katonaként, esetleg katonakötelesként vagy levontaként deportálták. Ehhez az állapothoz hozzájárul az utólag hirtelen szemérmessé váló csehszlovák közigazgatás is, mely 1947-től már csak hadifoglyokról hajlandó beszélni. Sőt 1948 decemberében hivatalosan kijelenti, hogy Csehszlovákiának már nincsenek hadifoglyai Szovjetunióban. Ezen időpont után (hozzátenném előtte sem) így már nem vezettek pontos feljegyzéseket a más országokon keresztül hazatérőkről sem. Hasonlóan pontatlanok a városokból elhurcoltak számai is, akiket a falvakkal ellentétben nem tartott számon egy közösség. Hasonló a helyzet a kitelepített, elűzött, akár deportált magyar és német szórványtelepülések lakosságával is.

A deportált polgári lakosok összlétszámát a szlovákiai, a diktatúrák időszakával foglalkozó Nemzet Emlékezete Hivatala 7419-re teszi, a „jogtalanul elhurcoltak” kárpótlásával foglalkozó Igazságügyi Minisztérium 6973 deportált és 524 a deportálás ideje alatt elhalálozott számában határozza meg. Az elhurcoltak

⁴⁸² Bendsuch István (1924–1996, Szepsi) szlovák nyelven írt visszaemlékezése.

érdekvédelmével foglalkozó SZČPV (Svetové združenie bývalých československých politických väzňov – Volt Csehszlovák Politikai Foglyok Világszövetsége) adatai: 6982 deportált polgári személy a jelenlegi Szlovákia területéről, ebből 210 nő, fogságban meghalt 532, kivégezve 17 személy. Dr. Dárus Rusnák a Moszkvai NKVD-levéltárakban tett kutatásai után az 1944–1945-ben a Szovjetunióba elhurcolt szlovákiai lakosok számát 69 000-re becsüli. Vladimír Bystrov a *Csehszlovák polgárok Szovjetunióba elhurcolása* című kiadványában 60 000-től 120 000-ig becsüli számukat (volt cári oroszországi emigránsok). Mértékadó becslések a deportált magyar és német nemzetiségű, illetve kisebb számban szlovák és ruszin civil lakosok számát 13–15000 közé teszik, akik közül meghatározó rész soha sem tért haza.

Prológus

A tömeges deportálások által érintett magyar községekben, az emberi életekben mért veszteség szinte mindenütt meghaladta a háborús katonai veszteségeket. Ennek ellenére, szinte minden községben még most is megtalálható egy jól látható köztéren elhelyezett, a „dicsőséges, felszabadító Szovjet Hadsereg” emlékét megőrkítő emléktábla, míg az áldozataik emléke sok helyen csak az özvegyek és árvák szívében él.

„Átadás”. Kárpátaljai Rusz átengedése a Szovjetuniónak a korabeli sajtóban.
 Forrás: GOLOSKARPAT.INFO

Meggyőződésem, hogy a közösségünk fontos társadalmi feladata, hogy emlékezzen és emlékeztessen azokra az eseményekre, amelyek meghatározó módon befolyásolták létét.

„A múlt ismeretét át kell adnunk a következő generációnak.”
Visszatekintve ezért is fontos, hogy tabuk nélkül tárjuk fel múltunk történéseit, mert ezek az események máig hatnak és befolyásolják a gondolkodásunkat, tudatunkat és mindennapjainkat. De nemcsak a mi gondolkodásunkat, hanem a velünk élő népekét is. Ezért is fontos, hogy minél pontosabban, előítéletektől és mítoszoktól mentesen ismerjük meg közös történelmünket. Közös tragédiánk, hogy nem egyéni megtorpanások, gyengeségek, hanem minden esetben a legális hatalom törvényei értelmében történtek a borzalmak s embertelenségek.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

SZLOVÁK NEMZETI LEVÉLTÁR

- Ministerstvo zahraničných věcí (Csehszlovák Külügyminisztérium) K.č. 28.844/V–3A/49

VISSZAEMLEKEZÉSEK

- Bendsuch István (1924–1996, Szepsi) szlovák nyelven írt visszaemlékezése.
- Szilágyi József (1900–1986, Tornaújfalu) elbeszélése.

INTERNETES FORRÁS

- <http://www.szcpv.org/sno06/usmrteni.html>

A KÖTET SZERZŐI

Bocskor Andrea (Beregszász, 1978)

2002-ben szerzett diplomát a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola angol–történelem szakán, ezt követően a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanársegédje és az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolája Művelődéstörténeti programjának hallgatója. 2007-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára. Fokozatát 2011-ben szerezte meg, ezután a Főiskola Történelem-és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a Lehoczky Tivadar Intézet vezetője. 2013-ban PhD-fokozatát az Ukrán Tudományos Akadémia Ukrajna Története Intézetében ukrainai tudományos fokozattá minősítették át, megszerezte a történelemtudományok kandidátusa címet.

Kutatási területe: imagológia, nemzetkép-kutatás, magyarságkép-kutatás, ukrán magyarságkép, ukrán–magyar kultúrdiplomáciai kapcsolatok.

2014-től az Európai Parlament képviselője.

Seres Attila (Szekszárd, 1975)

Az általános iskolát szülővárosában végezte el, majd Budapestre került, ahol a Veres Pálné Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatta történelem és orosz filológia szakpáron, 1999-ben történelem és orosz szakos egyetemi előadói és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Doktori tanulmányait az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszéken folytatta, doktori disszertációját 2006-ban védte meg. 1999-től 2003-ig a Magyar Országos Levéltári referense, 2003–2011 között az MTA Történettudományi Intézete tudományos munkatársa, 2011–2012-ben a Moszkvai Magyar Kulturális Központ tudományos igazgatóhelyettese, 2012–2015 között a Moszkvai Magyar Levéltéri Intézet vezetője. 2015-től ismét az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. A Magyar–Orosz Akadémiai Történész Vegyesbizottság tagja, a Magyar–Ukrán Akadémiai Történész Vegyesbizottság tudományos titkára, a Magyar–Bolgár Akadémiai Történész Vegyesbizottság alelnöke. Fő kutatási területe a magyar–szovjet politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok története 1917–1991 között.

Csiszár Imre (Hajdúnánás, 1979)

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2006-ban végzett történelemtanár, 2008-ban etnográfus, néprajztanár szakon, egyaránt jeles eredménnyel. Egyetemi évei alatt specializáció keretében ismerkedett a hadtörténelemmel és a muzeológus szakma rejtelmeivel. 2010-ben pedagógia szakot is végzett, de akkor már érdeklődése középpontjában a tudományos munka állt. Kutatásainak fő iránya a XX. századi magyar agrártörténethez

kapcsolódik. A második világháborút követő földosztás és a nem sokkal később kezdődő kollektivizálás mezőgazdaságra gyakorolt hatása mellett azonban behatóan foglalkozik a totális diktatúrák működésével és az 1950-es években elszabaduló állami terrorral. Szülővárosában, Hajdúnánáson 2011. november 3-án nyílt meg a Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény kiállítótermében *Kitaszítottak* címmel az az állandó történelmi kiállítás, amelynek létrehozásában és megszervezésében központi szerepet vállalt. 2015-ben sikeresen védte meg *Agrártermelés és agrártársadalom Hajdúnánáson az 1930-as évek második felétől az 1970-es évek végéig* című doktori értekezését. Jelenleg a Debreceni Egyetem Kollégiumi Igazgatóságát vezeti és a megkezdett kutatások által kijelölt úton haladva igyekszik mindig újabb ismeretekkel gazdagítani a hazai történettudományt. Eredményeit szakmai folyóiratokban folyamatosan publikálja és tudományos konferenciákon tartott előadásaiban rendszeresen ismerteti.

Fodor Gusztáv (Dercen, 1975)

Református lelkész, PhD hallgató. 1997-ben szerezte diplomáját, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán, lelkészi szakon. Elsődleges kutatási területe a szovjet egyházellenes politika erőterébe került Kárpátaljai Református Egyház 1944–1991 közötti szolgálatának feltárása. Az élő kárpátaljai református közösségek szellemi kincseit, és az évszázadok során kialakult egyházi szerepvállalást a pártállami diktatúra teljesen felszámolta. Kárpátalja szovjetizálása a zsarnokság mindenütt jelen való uralmát juttatta uralomra. Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* c. remekművéből tudjuk, hogy a zsarnokságnak az a természete, hogy nemcsak a börtönökben, nemcsak a vallató szobákban, hanem a zsarnokság a mártírjaink sírjánál is ott áll, és jogot formál arra, hogy megmondja, hogy kik is voltak Ők. A málenkij robot alatt elhurcolt kárpátaljai református magyar férfiak tízezrei és a letartóztatott református lelkészek elleni koncepciók perek ítéletei ennek a zsarnoki állításnak a torz és a teljes igazságot nélkülöző szomorú bizonyítékai. Fodor Gusztáv Istentől kapott kötelességének érzi, hogy az igazság kimondásának tudományos igényével ellentmondjon a zsarnokságnak. Ötletgazdája és alapítója a 2015 decemberében Nagymuzsalyban megalakuló Narancsik Imre Kutatói Műhelynek, melynek legfőbb célja a kárpátaljai reformátusság közel 500 éves múltjának, egyház-, és gyülekezettörténetének tanulmányozása, illetve a vonatkozó kutatások segítése.

Ötvös István (Budapest, 1972)

2000-ben végzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem–magyar nyelv és irodalom szakon. 2007-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában doktorált. 1999 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem, politológia és nemzetközi tanulmányok szakán tanít, 2013-tól a Jelenkortörténeti Tanszék tanszékvezetője. 2011-től a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen megbízott előadó. 2014-ben a Magyar Országgyűlés a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagjává választotta. Kutatási területe az 1945–1990 közötti kommunista diktatúra, különös tekintettel a koncepciók perek, a cenzúra, a hadsereg és annak pártirányításának kérdése. 2006-tól a *Kommentár* folyóirat szerkesztőbizottsági tagja.

Janek István (Budapest, 1970)

Történész, az MTA BTK Történettudományi Intézet munkatársa. Budapesten él és dolgozik. 2010-ben szerzett PhD-fokozatot a Pécsi Tudományegyetemen. Disszertációjának témája a szlovák–magyar diplomáciai kapcsolatok 1939–1945 között. Kutatási területe a XX. századi Kelet-Európa és a kisebbségi-nemzetiségi kérdés története. Munkahelyén ezen belül és túlmenően több témakörrel is foglalkozott, ezek közül legfontosabbak a csehszlovák–magyar diplomáciai kapcsolatok 1918–1956 között, illetve az első bécsi döntéssel kapcsolatos kutatásai. Ezekkel kapcsolatosan, több mint 30 publikációja jelent meg a *Századok*, *Történelmi Szemle*, *Rubicon*, *BBC History* c. és más lapokban. Ezenfelül mintegy 20 publikációja jelent meg külföldi történész szaklapokban idegen nyelveken.

Ilyés Gábor (Kecskemét, 1971)

1996-ban a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán történelem–hittanári, majd 2003-ban a Debreceni Egyetemen történelem szakos tanári diplomát szerzett. 2003-tól a nyíregyházi Jókai Mór Református Általános Iskola történelem szakos tanára. 1999-től jelennek meg publikációi helytörténeti témában. Fő kutatási területei: Nyíregyháza emlékjeleinek története, a nyíregyházi és a megyei cserkészmozgalom története, a nyíregyházi római katolikus egyház története és a málenkij robot megyei vonatkozásai. 2013 októberétől a hetente megjelenő *Nyíregyházi Napló* hasábjain egy várostörténeti sorozatot publikál *Amiről az utcák mesélnek...* címmel. Várostörténeti kutatómunkáját 2005-ben Bencs László arany emlékéremmel, a honismereti mozgalomban végzett kiemelkedő munkáját 2007-ben emléklappal, míg a magyarság épített öröksége megővésében végzett kimagasló munkáját 2008-ban Podmaniczky-díjjal ismerték el.

Köteles László (Kassa, 1957)

Helytörténész, kutató, 2010-től Bauer Edit EP-képviselő asszisztense.

Kutatási területei a XX. század regionális történelme, a málenkij robot a történelmi Abaúj-Torna megye területén, történelmi és kulturális értékvédelem az etnikai határokon túl (Szepesség, Sáros). 1992-től 2010-ig a Szlovák Parlament képviselője volt, és 1997-től a Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség – Csemadok országos alelnöke. Fontos feladatának tekinti az értékvédelmet. Branyiszko alatt, Korontyon és Iglón sikerült megvalósítani az 1848-as honvédemlékműveket, valamint az 1848/49-es szabadságharcból származó honvédsír, vagy a volt honvédek sírjainak helyreállítását. Az első és a második világháborúban hősi halált halt magyar honvédek sírját folyamatosan számon tartják és gondozzák.

Lukáč Gábor (Királyhelmece, 1987)

Fiatal kutató, aki bodroközi kötődése révén szabadidejében annak történelmi eseményeit kutatja. Egyetemi tanulmányait a Komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának történelem–magyar nyelv és irodalom szakán végezte. Szakdolgozatában a bodroközi kisközség, Kistárkány 1945–1990 közötti történelmét írja le, melyben több témakört is felölel. Többek között foglalkozik a Kistárkányt is súlyos veszteségekkel érintő málenkij robottal, a község szövetkezesítésével, a falu közösségi, sport- és kultúrtörténetével, valamint nem utolsósorban a falut is érintő rendszerváltással. Az egyetem befejezését követően sem távolodott el a történészi munkától, hiszen rendszeresen foglalkozik faluja történetével, vezeti a település krónikáját, és jelenleg is kutatást végez többek között a málenkij robot témakörében is.

Dupka György (Tiszabökény, 1952)

Történész, kiadói főszerkesztő, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára. 1979-ben Ungváron szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 2008 őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális mediátor szakos másoddiplomát kapott. Mint elkötelezett Gulág-Gupvi kutató eddigi feltárásait, a tanulmányutak során szerzett tapasztalatait a legutóbbi kétéves kiadott munkáiban összegezte (*Szolyva a mi Golgotánk*, 2012, „*Hova tűnt a sok virág...*”, 2013), amelyek alapot képeztek a doktori (PhD) értekezés megírásához is. 2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelemtudományok doktori iskolájában *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)* címmel megvédte doktori (PhD) disszertációját a legmagasabb minősítéssel. Munkáinak elektronikus változata a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján olvasható:

www.kmmi.org.ua Online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/...> Legutóbbi szakmai elismerése: Lénárd Ödön Alapítvány arany Gulág-émlékérme(2017).

Szamborovszkyné Nagy Ibolya (Sárosoroszi, 1970)

1992-ben az Ungvári Állami Egyetem történelem karán végzett. Diplomázás után Ungváron, majd Nagyberegen dolgozott történelem–földrajz szakos középiskolai tanárként. 1999-től a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola óraadó, 2002-től rendes tanára lett. 2002-től az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kelet-Európa 19–20. századi története doktori programjában vett részt, majd 2011-ben szerzett PhD fokozatot. 2005-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, s egyben az intézmény Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója. Kutatási objektuma az 1945 utáni szovjet társadalomtörténet és oktatáspolitikai. Jelenleg mikrotörténeti kutatásokat végez Nagybereg település szovjet időszakának múltjából (a község társadalmát radikálisan átalakító deportálások, koncepciós perek, kolhozosítás tematikájában).

Molnár D. Erzsébet (Beregszász, 1979)

2002-ben a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán diplomázott angol–történelem szakon, ezt követően a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanársegédje és a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában hallgatója, ahol 2015-ben szerzett fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, illetve a Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Kutatóközpont munkatársa. Kutatási területe a málenkij robot kárpátaljai vonatkozásai, illetve a kárpátaljai magyarok a donbászi munkaszolgálaton (1944–1953).

Наукове видання

Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцького
при Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II

2017

**ТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ,
МАЛЕНЬКИЙ РОБОТ, ГУЛАГ
Угорці та німці Карпатського басейну в таборах
військовополонених і примусових робіт Радянського Союзу
(1944–1953 рр.)**

Редактори:

Молнар Д. Єлизавета – Молнар Д. Стефан

Відповідальний за випуск: *Орос І.*

Верстка: *Молнар Д. С.*

Дизайн: *Молнар Д. С.*

Коректура: *Гнатик-Рішко Марта*

Підписано до друку 25.03.2017 р. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 21,45. Формат 70х100/16. Тираж 200 прим.

Т-12 ТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ, МАЛЕНЬКИЙ РОБОТ, ГУЛАГ. Угорці та німці Карпатського басейну в таборах військовополонених і примусових робіт Радянського Союзу (1944–1953 рр.). Матеріали міжнародної наукової конференції у м. Берегово, 17-20 листопада 2016 р. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. – 280 с.

ISBN 978-617-7404-36-0

Збірник включає матеріали міжнародної наукової конференції "ТАБОРИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ, МАЛЕНЬКИЙ РОБОТ, ГУЛАГ. Угорці та німці Карпатського басейну в таборах військовополонених і примусових робіт Радянського Союзу (1944–1953 рр.)", що відбулася 17–20 листопада 2016 р. у м. Берегове.

ББК: 63.3 (2РОС)-8
УДК: 323.282 (061.3)

ISBN 978-617-7404-36-0

9 786177 404360 >